

HONTI JÁNOS EMLÉKÜLÉS*

ORTUTAY GYULA

HONTI JÁNOS EMLÉKEZETE

Honti János ötvenéves lenne, ha itt élne közöttünk, ha velünk lehetne és nem úgy szól a kegyetlen hitleri ítélet, hogy örökké fiatalabb útitársunk maradjon, aki fiatalon vitázik egyre velünk, érvel a maga igazsága mellett, hirdeti azt, amit tanított, amit megvallott erkölcsében, életében, amit megépített munkájában, munkájának elveiben. Örökké fiatalabb marad minálunk, mi fáradunk, öregszenk az időben, és ő a maga tragikusan szenvedő szép ifjúságával felel nekünk az évek egyre sűrűsödő homályán keresztül.

Ez a párbeszéd, amelyet fiatalabb társunkkal, barátunkkal folytatunk mi, kifelé menendők, idézi mindegyre azt a csillapíthatatlan fájdalmat, amelyet minden alkalommal érzünk elvesztén, ha idézzük őt, és kínálja azokat a tanulságokat is, amelyeket egy ilyen lélek-, vagy ha úgy tetszik: szellemidézés kelt mindnyájunkban.

Számunkra az emlékezésnek, a kegyeletnek a funkciója nem valami hamis megmásítása annak, ami elmúlt, nem akarja a mi időben változott, kialakult, az idő kemény és tiszta dialektikájában tovább bontakozó eszméinkkel, megváltoztatni azt, ami ő volt. Nem akarjuk meghamisítani alakját, nem akarjuk meghamisítani mindazt, amit vallott, ezért az a vita, amelyet már életében is elkezdettünk, néha még egy ilyen emlékezésben is élesebb talán, mint amilyen illendő lenne a kegyeletes emlékezés során, de ezt az ő becsülete is, a mi becsületünk is egyaránt megkívánja tőlünk. Megkívánja, hogy úgy szóljunk róla és eszméiről ma, ennyi év tapasztalata, belső vitája, tanulása után, *ahogyan ma látjuk* tanulmányait, könyveit, egész eszme rendszerét, egész személyiségét. Ez a lélekidézés egyszerre állítja eléink őt magát, egész emberi jellemét és munkáját is. Mindkettőről szólni akarok.

Ha arról az emberi személyiségről akarnék néhány szót mondani, aki a mi Honti János barátunk volt, akkor elsősorban azt emelném ki a vele való találkozások, viták, levelezés, beszélgetés, együttműködés szép időszakából, hogy valami csillapíthatatlan mohóság jellemezte őt: a tudásnak, a megismerésnek és ugyanakkor az igazság megragadásának fékezhetetlen szomja, mohósága. Úgy érezte fiatal gimnazista kora óta és végig addig a 35 évig, amíg élnie adatott, hogy nem lehet eleget tanulnia és megismernie. A kelta mitológiától kezdve az európai folklórnak nem volt olyan területe, amellyel meg-

* A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának 1960. október 17-én tartott Honti János emlékülésén elhangzott előadások.

ismerkedni ne kívánczolt volna, és ha már a kelta mitológiába fogott, akkor meg kellett tanulnia írni, meg kellett ismerkednie a kelta filológia legkisebb részleteivel, mert nem érezte volna becsületesnek, igaznak a mondandóját, ha nem törekszik a megismerésnek ilyen teljességére.

Azok közé a kutatók közé tartozott — és hadd idézzem fel a nagy példát: Bartók Bélát —, akik úgy érezték, hogy az igazságnak a legkisebb tételét sem lehet kimondanunk bizonyossággal, ha nem tudunk mindent arról az ismeret-tárgyról, amelyet meg akarunk ragadni. A megismerésnek valami fékezhetetlen szomjúsága, vágya volt benne, és mindnyájan tisztelhattük azt az aszketizmust, azt a fegyelmezettséget és ugyanakkor azt a végtelen mohóságot, amivel a világot meg akarta ismerni, hiszen a népmese és a mese minden fajtája ma arra csábítja a kutatót, hogy mindennel megismerkedjék: eszmerendszerekkel, világnézetekkel, teológiákkal, mítoszokkal, az emberi történet legkülönbözőbb korszakaival, az egész világirodalommal. A világ megismerésének, a világról való szemléletének egyik lehetséges megragadása, ami a mesén keresztül, a mesében kifejeződő világszemléleten és alkotó módon keresztül adódik számunkra — ez volt a fő kérdés Honti János számára. E köré vont minden problémát. Ez sarkallta, hogy nyelveket, irodalmakat, kultúrákat, eltűnt korszakokat minél teljesebben megismerjen. És ezzel függ össze egyéniségének az a másik vonása, hogy egyszerre volt szenvedélyes filológus, kis részletek, a legkisebb mikrofilológiai jelenségek gondos megvizsgálója és szenvedélyes filozófus, aki a lényegét akarta megragadni a kis részjelenségek mögött, az empiria által adott sok apró részletmozzanat mögött a dirigáló egészet, azokat a végső elveket, amelyek meghatározzák ezeket a részleteket, amelyek az egységes, végső értelmezést adják: Filológus és filozófus akart lenni egyszerre, teljes emberi szenvedéllyel.

És nem választható el ettől az igényességétől, ezektől a vonásaitól, az a szenvedélyes vitakozó kedve, amely már az ifjút, az első tanulmányok íróját szembeállította idős professzoraival. Kíméletlen tisztasággal, meg nem zavarodó biztonsággal vitázott velük, védte álláspontját, szállt szembe régi nézetekkel, olyanokkal, amelyeket téveseknek tartott és sohasem volt hajlandó tekintélyi érvek kedvéért megalázkodni, sohasem volt hajlandó igaznak tartott álláspontjáról szolgalelkű meghunyászkodással lemondani. Becsületesen, egyértelműen, világosan fejezte ki álláspontját és vitázott, vitázott — ismétlem — akadémikusokkal, professzorokkal, öregekkel és fiatalokkal. Szendélyes vita volt az egész élete, amely áthullámzott nappalokon, éjszakai beszélgetéseken, budai sétákon keresztül, szegedi látogatásán át egész életünkön. Úgy emlékezem, mindegyre vitáztunk egymással és másokkal, és ezeknek a vitáknak olyan példáját adta számunkra, amely egy később említendő vonásával: emberi tisztaságával és helytállásával volt elválaszthatatlan összefüggésben.

Jellemezte még személyét az emberi humánus minden alkotásának tisztelete, az a gyöngédség, amellyel minden kis részadat fölé hajolt. Mindig az emberi humánus, az alkotás magasrendűségét akarta felkutatni, egy olyan korszakban, amikor éppen a humánus töretett össze, egy olyan korszakban, amikor sokaknak éppen az emberségbe vetett hite ingott meg. Mindig arra törekedett, hogy ezt a humánusot a maga tiszta fényében mutassa fel, és nem véletlen, hogy ezek a vonásai függenek össze jellemének azzal a makacs tisztaságával és egyenességével, amely a legvonzóbb volt számunkra. Kevés olyan szinte gyermeken, szinte naivul tiszta jellemmel találkoztam életem

során, mint Honti János volt. Amilyen gyermeki bizalommal és biztonsággal ragaszkodott hazájához, nem hitte el, hogy a végzet őt úgy ragadhatja el, ahogy felszabadulásunk előtt szinte néhány nappal elragadta, nem hitte el a munkatáborok poklában sem, hogy az emberiesség nem diadalmaskodhatik, és mint Radnóti Miklós, aki araszolván rőtta verses sorait, félelmetes eclogáit a munkatábor barakjaiban hortyogó kopasz fogolytársai között, ugyanúgy töprengett és vívódott a maga végső témáival Honti János, amikor *Orestes és Hamlet* című tanulmányát írta, amikor ebben a két tragédiában ugyanazt a rettenetet, megrendülést fedezte fel (elemezve az antik és a renaissance közti különbséget), amikor az ember magára marad és egyedül kell szembenéznie a véresarcú végzettel, amely széttépi őt, amely elől nem menekülhet el.

Amikor a végzetnek ezt a két tragikum-típusát feltárta, ezzel — mint ahogyan Radnóti Miklós a maga módján — mutatta meg az emberi tisztaságnak és nagyságnak egyik legszebb példáját, amely mindig győzedelmeskedni tudott rabtartói fölött, ami maradandó.

Ha az emberi személyiségnek ezt a néhány jegyét kiemeltem, azt hiszem, szükségtelen, hogy én itt önök előtt arra utaljak, hogy az ő tragikus halála is a mai Európában, a mai világhelyzetben mit jelent számunkra. Nem kívánok most szükségtelenül olesó párhuzamokat vonni. Nénkünk, akiknek a német militarizmus készülődését és világháborúját kétszer is végig kellett élnünk, aligha szükséges, hogy egy ilyen tragikus és tiszta élet kapcsán újra és újra figyelmeztessünk erre. Nem kell erről többet mondanom.

Hadd szóljak inkább arról a tanulságról, amelyet számunkra ma életműve, munkássága kínál, az a munkásság, amelynek filológiai gondosságú kiadása valóban adósságunk — hogy elnökünk bevezető szavait idézzem — és ezt az adósságot is le kívánjuk törleszteni, amikor arra törekszünk, hogy Honti Jánosnak egész oeuvre-jét, magyarul meg sem jelent, hozzá nem férhető munkáit, köteteit is, a meséről írt ragyogó esszéivel együtt kiadjuk.

De amikor ezekről a művekről szólunk, ha eszmerendszerére, tanulmányaira, kötetekre gondolunk, akkor ott kezdhetném talán, hogy megismerkedésünk után nyomban elkezdtük a vitát. Barátságunkat ez a vita nem rontotta meg, s azt hiszem, most sem véték sem a baráti tisztesség, sem a kegyelet ellen, ha ezt a vitát ma is folytatom, ma már olyan módon, ahogyan magam is világosabban látom problémáinkat és feladatainkat.

Ami vita közöttünk volt, az abból eredt, hogy ő elsőrendűen filológusként a szövegen keresztül közeledett a mese, a népi epikum különböző műfajaihoz, hogy megismerje annak lényegét, végső vonásait, törvényszerűségeit. Ha meg akarnók nevezni filológus elődjét, akkor azt mondanám, hogy Jolles eszméit végigigondolva, vitázva igyekezett behatolni a mese megértésébe, míg én magam a társadalmon keresztül, a társadalomban élő népi alkotókon és alkotásokon keresztül igyekeztem megérteni a mesét és azokat a dirigens faktorokat — hogy tudós szóval mondjam —, amelyek kialakították, megőrizték és tovább hagyományozták a népmesét. Ő, a filológus, a szövegen keresztül, magam a társadalomban élő népi alkotáson keresztül, az orosz és szovjet mesekutatókon és a funkionalista Malinowskij munkásságán keresztül igyekeztem megérteni és interpretálni a népmesét. Az első levél, amivel barátságunk kezdődött, a „Mondotta” című kis balladagyűjtéssel volt kapcsolatos, amely kötet a béreslegény és a gazdalegény balladakincsét igyekezett már a kötet címében is szembeállítani, és a vitában rögtön úgy barátkoztunk meg, hogy éreztük, e két nézet nem egymást megsemmisítő vagy kiküszöbölő nézet,

hanem valahol, valamivel magasabb fokon majd talán vitáink, tanulmányaink során e nézeteknek találkoznunk kell.

Egész életében — és ez összefügg azzal, amit személyiségéről mondtam — két idea, két igény foglya volt: a filológiai teljesség és a filozófus igénye és magatartása határozta meg minden munkáját. A fiatal 18 éves ifjú, amikor a magyar népmese katalógusát átadja a Finn Folkloristák Szövetségének, hogy azt az FFC köteteiben publikálják, egy filológus kényes igényességével végezte el nehéz munkáját. Ma is úgy tekinthetjük, mint egy ifjú úttörő alkotását.

Mindjárt utána az alig 21 éves ifjú egy filozófiai igényű mesekutatás végső elveivel birkózó kötetet adott közre ugyancsak a finnek kiadásában a népmese és a hősmonda összefüggéséről és viszonyáról, olyan problémákról, amelyekkel ezekben az években is, napjainkban is birkózunk, a többi közt egy olyan kiváló öreg kutató, mint Jan de Vries. És vitáznak ma is Honti Jánossal és azokkal az elvekkkel, amelyeket Honti évtizedekkel ezelőtt vetett fel, ami annyit jelent, hogy eszméi élnek, hatnak, vitázni kell még ma is velük. Ez a két mű, a mesekatalógus és a mese és a hősmonda végső vonásairól írott tanulmánya szinte szimbolikusan összefoglalja a filozófus és a filológus törekvését.

Elmondhatom és nem torzítása, igazítása a valóságnak, hogy Honti János — éppen azoknak a falukutató műveknek tanulmányozása során, amelyek akkoriban hagyták el a sajtót, azokban az években a viták tárgyát jelentették — szintén ráébredt, hogy a népmesék, balladák szépsége valami rettenetes társadalmi nyomorúság közepette születik és ezekben a mesékben benne van latensen is, de világosan kifejezve is, az a társadalom, az a történeti sors, amely szülte és fenntartotta azokat. Kezdte megérteni és elismerni azoknak a történeti-társadalmi összefüggéseknek a jogosultságát, amelyeket éppen Jolles hatására egy ideig vitatott, nem kívánt elismerni. Éppen arról akarok beszélni, hogy vitánkban volt valami számára is, számomra is megrendítő. Egyik utolsó beszélgetésünkön azon töprengett, hogyan foglalja össze, hogyan keresse meg azokat az alapvető motívumokat, meghatározókat, amelyek a mese világában, a mese végső — ahogy ő szerette mondani — világszemléletében kifejezik a mögötte munkáló, a meséket létrehozó társadalmat. És amikor erről vitáztunk, úgy éreztük mind a ketten, hogy nemcsak barátságunk lett szorosabb, hanem egész gondolat-rendszerünk is — ha szabad ilyen személyes megjegyzést tennem — közelebb került egymáshoz.

Hogy műve torzó maradt, hogy ezeket a gondolatait nem írhatta meg, hogy a népmeséről írott jegyzeteiben csak itt-ott vázlatosan — hogy régi kedves szavát használjam — immanensen van benne ennek az igénye és megsejtése — a kor, a fasizmus bűne volt és nem az övé, hogy nem fejeződhetett ki ugyanolyan tisztasággal, világossággal, ahogy eszméit tanulmányaiban mindig is kifejtette.

Amikor emlékezünk élete művére, munkásságára, aligha kell itt befejezésül hangsúlyoznom, hogyha ez az életmű nem valósulhatott meg teljesen, ha ez a gazdag fiatal élet, amely annyi szenvedély, annyi igény, mohóság gyűjtése volt, nem építhette fel teljes művét, mindnyájunk csillapíthatatlan fájdalma marad.

Hiszen ha csak végső összefüggéseiben nézzük, el kell mondanunk — ismétlem — a valóság minden torzítása nélkül, hogy amikor egyre elégedetlenebbül szembefordult kora hivatalos tudományosságával, a maga filológus korlátaival és a csak filológus összehasonlítgatással, a csak összehasonlító történeti

módszer bizonyos mechanikus vonásaival ő, a finn iskola tanítványa, s a legélesebben, néha önmagával is kegyetlenül szembefordulva bírált és úgynevezett „lazább mesetudományt” követelt, ezzel nem valami felületes lazaságot akart, ellenkezőleg: sokkal több gondot, sokkal több megértést, sokkal több valóságos ismeretet követelt, hogy a valóságnak önmaga ellentmondásain keresztül való feltárását felmutathassa. A lazább mesetudomány nála nem felületességet, könnyebbséget jelentett, hanem azt az igényt, hogy kiszabadulva az összehasonlító történeti módszer merevebb béklyóiból a valóság dialektikáját fel tudja fedni, hogy megismerje a valóság mélyén munkáló erőket és azokat a maguk ellentmondásosságában tudja feltárni.

Nem fejeződött ez ki ilyen világosan, ilyen lapidáris módon az ő írásai-ban, amikor a „Népünk és nyelvünk” című folyóirat egyik számában Solymossy Sándorral vitázva először említi a lazább mesetudomány igényét, de hogy az igénye a valóság és igazság dialektikája volt, hogy az igénye az volt, hogy megértsük azokat a munkáló erőket, amelyek a történelem és társadalom ütközésein keresztül a kultúra alkotásaiban megmutatkoznak, azt bizvást állíthatom.

Így emlékezünk életére, alkotásaira.